

Lietuvos ūkininkų ūkių ekonominio gyvybingumo palyginamoji analizė

Nelė Jurkėnaitė

*Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas,
V. Kudirkos g. 18-2, LT-03105, Vilnius
El. paštas: nele@laei.lt*

Straipsnyje pateiktas tyrimas žemės ūkio gyvybingumo tematika papildo ankstesnius mokslininkų darbus, nagrinėjančius labai svarbų ekonominio gyvybingumo aspektą. Mokslinės literatūros ir dokumentų turinio analizė, mokslininkų požiūrių ir interpretacijų sintezė leido išskirti pagrindines ekonominio gyvybingumo tyrimų kryptis ir jų ribotumus bei parinkti rodiklius ūkininkų ūkių trumpalaikio ir ilgalaikio ekonominio gyvybingumo situacijos analizei. Remiantis parinktais vertinimo kriterijais ištirtas Lietuvos javų, rapsų, augalininkystės, pienininkystės bei augalininkystės-žolėdžių gyvulių ūkininkavimo tipų ūkininkų ūkių ekonominio gyvybingumo pokytis. Lyginamoji analizė atlikta remiantis 2004 ir 2010 m. ūkių apskaitos duomenų tinklo respondentinių ūkininkų ūkių situacija. Tyrimas parodė, kad ūkių ekonominis gyvybingumas sumažėjo. Ūkininkų ūkių, nepajėgiančių padengti gamybinių išlaidų arba bendrųjų išlaidų, šiek tiek padaugėjo, tačiau reikšmingai sumažėjo ilgalaikis ekonominis žemės ūkio veiklos patrauklumas.

Raktažodžiai: žemės ūkis, ūkininko ūkis, gyvybingumas

ĮVADAS

Gyvybingumo problematiką nagrinėja įvairių mokslo sričių tyrėjai. Biologijos mokslo pasiekimai sprendžiant augalų ir gyvūnų rūšių gyvybingumo problemas padeda įveikti apsirūpinimo maistu ir biologinės įvairovės išsaugojimo iššūkius, didina ūkininkavimo veiklos patrauklumą. Pastaruoju metu įvairių mokslo krypties tyrėjų dėmesį patraukė gyvybingumo teorija (Aubin, 1991; Aubin et al., 2011), kuri nagrinėja sudėtingų sistemų evoliuciją. Šios teorijos šalininkai siūlo matematinius metodus, padedančius tirti sistemų ir jų tinklų evoliuciją ir leidžiančius identifikuoti negyvybingo vystymosi tendencijas bei pritaikyti kontrolės mechanizmą, būtiną sistemos gyvybingumui palaikyti. Pvz., S. Baumgärtner, M. F. Quaas (2009) analizuoja ekologinį-ekonominį gyvybingumą, P. Huck (2007) pasitelkia gyvybingumo teoriją, siekdamas įvertinti bendrosios žemės ūkio politikos poveikį ilgalaikiam žemės ūkio paskirties žemės derlingumui išsaugoti. Gyvybingumo teorijos taikymas žemės ūkyje leidžia pagerinti

sprendimų priėmimą ir suteikia vertingų įžvalgų, tačiau praktikoje pasiekti gerų rezultatų trukdo valdymo tikslų prieštaravimas ir nepakankamas aplinkos veiksnių poveikio vertinimas.

Žemės ūkio gyvybingumas gali būti tiriamas laikantis darnios plėtos požiūrio išskiriant ekonominę, socialinę ir aplinkosauginę dimensijas. Toks požiūris leidžia nustatyti svarbiausius rodiklius, susijusius su žemės ūkio sistemos gyvybingumu reaguojant į išteklių trūkumo, aplinkos pokyčių problemas ir pan. Parinktų rodiklių minimalių reikalavimų laikymasis leis palaikyti tam tikrų subsistemų gyvybingumą, kad jos neišnyktų ar kuo ilgiau būtų išsaugotos. Žemės ūkio gyvybingumo darnios plėtos problematika buvo nagrinėjama JAV (CAST, 1998) ir Kanadoje (Scott, 2005; Scott, 2008; Scott, Colman, 2008; Scott, Colman, 2008a), tačiau Europos Sąjungoje toks požiūris į gyvybingumą susilaukė mažiau tyrėjų dėmesio. Net Europos Komisija, apibrėždama ūkių gyvybingumą, akcentuoja ekonominę ir socialinę dimensiją (nors pripažįstama ir ekologinės dimensijos svarba) (A Framework..., 2001).

Straipsnyje ūkininkų ūkių gyvybingumas nagrinėjamas siaurąja prasme pasirenkant analizei ekonominį aspektą, kuris dėl svarbos žemės ūkio sistemai neretai tapatinamas su gyvybingumo samprata. Žemės ūkio ekonominio gyvybingumo problematika susilaukė daugelio tyrėjų dėmesio: siūlomi vertinimo kriterijai, kurie leidžia tirti gyvybingumo situaciją įvairiais požiūriais (Zeddies, 1991; Morehart, 2000; A Framework..., 2001; Foltz, 2004; Scott, 2005; Glauben et al., 2006; Scott, Colman, 2008; Scott, Colman, 2008a; Connolly, 2009; Dillon et al., 2009; Developments..., 2010; EU..., 2010; Fritsch et al., 2010; Vrolijk et al., 2010; Agrosynergie, 2011; Savickienė, Slavickienė, 2012). Straipsnyje ekonominio gyvybingumo pokyčiui tirti pasitelkiami ne tradiciniai tyrėjų taikomi kriterijai su empiriškai nustatytais ekonominio gyvybingumo ribomis, o ilgalaikio ir trumpalaikio gyvybingumo sampratos. Pateiktas tyrimas padeda geriau suvokti mažai tirtą Lietuvos žemės ūkio gyvybingumo problematiką ir papildoma jau atliktus darbus nagrinėjant šalies ūkininkų ūkių gyvybingumą kitu aspektu.

Tyrimo objektas – ūkininkų ūkių ekonominis gyvybingumas.

Tyrimo tikslas – išanalizavus pagrindines ekonominio gyvybingumo tyrimų kryptis, parinkti vertinimo kriterijus ir ištirti javų, rapsų, augalininkystės, pienininkystės bei augalininkystės-žolėdžių gyvulių ūkininkavimo tipų ūkininkų ūkių ekonominio gyvybingumo pokytį Lietuvoje.

Ekonominio gyvybingumo vertinimo kriterijų identifikavimas atliktas remiantis mokslinės literatūros ir dokumentų turinio analize, mokslininkų požiūrių ir interpretacijų sinteze. 2004 ir 2010 m. pasirinktų analizei ūkininkavimo tipų ūkininkų ūkių ekonominio gyvybingumo situacijos lyginamoji analizė atlikta remiantis straipsnyje aprašyta tyrimo metodika.

TYRIMŲ METODAI IR SĄLYGOS

Ekonominio gyvybingumo vertinimas žemės ūkyje. H. Bossel (2001) nusako gyvybingumą, kaip sistemos gebėjimą išgyventi ir vystytis, bei siūlo taikyti sisteminių požiūrį į gyvybingumą akcentuojant subsistemų funkcionavimo svarbą visos sistemos gyvybingumui. Šis požiūris skatina didelę tyrimų įvairovę. Tyrimų krypties išeities taškas yra gyvybingumo apibrėžimas. Tyrėjai neretai su-

siaurina gyvybingumo sampratą iki ekonominio arba finansinio aspekto, o šios sampratos dažnai suvokiamos kaip sinonimai. Tačiau nors šie aspektai nėra tapatūs, finansinės analizės rezultatai papildoma ekonominę analizę ir leidžia geriau suvokti gyvybingumo problematiką bei priimti geresnius sprendimus.

Svarbus ekonominio gyvybingumo tyrimo atspirties taškas – išskirti trumpalaikį ir ilgalaikį gyvybingumą. M. Morehart (2000) sieja ūkininkų ūkių finansinį gyvybingumą su trumpalaikę perspektyva ir siūlo gyvybingų ūkių požymiu laikyti gamybinių išlaidų padengimą iš pajamų už parduotą produkciją. J. Zeddies (1991) apibrėžia trumpalaikį gyvybingumą kaip ūkininko ūkio gaminamos produkcijos kiekio ir kainos bei jai pagaminti panaudotų išteklių ir valstybinės paramos gamybai (taip pat ir taikomų ribojimų) skirtumą.

Trumpalaikio gyvybingumo analizė leidžia laiku pastebėti neigiamas tendencijas žemės ūkyje. Ypač informatyvus analizės elementas yra pajamų (arba įplaukų) ir veiklos išlaidų struktūros tyrimas (Scott, Colman, 2008; Developments..., 2010; EU..., 2010), kuris atskleidžia ir ūkininko ūkio veiklos, ir įvairių ūkininkavimo tipų gilumines problemas, leidžia laiku pastebėti pokyčius žemės ūkio sektoriuje. Jeigu ūkininko ūkio pajamos nepadengia gamybinių išlaidų, ūkis yra negyvybingas ir veikla turi būti nutraukiama. Tačiau praktikoje dažnai ūkio su neigiamais veiklos rezultatais savininkas ir toliau ūkininkauja. M. Morehart (2000) teigia, kad ūkininko ūkis gali išgyventi metus, jeigu padengiamos kintamosios išlaidos, ir net kelerius metus, jeigu jis sugeba iš kitų šaltinių pritraukti lėšų savo poreikiams tenkinti. Galutinis sprendimas dėl veiklos nutraukimo priklausys nuo subjektyvių ir objektyvių priežasčių: ūkininko lūkesčių dėl kitų metų verslo rezultatų ir jo poreikių; galimybės pritraukti lėšų iš šaltinių, nesusijusių su žemės ūkio veikla; ūkininko gebėjimų, kurie gali būti parduoti kitam darbdaviui arba panaudoti pradendant pelningesnį verslą, nesusijusį su žemės ūkiu, ir pan.

Išsami namų ūkio pajamų (arba įplaukų) struktūros analizė padėtų geriau suprasti ūkininko motyvaciją toliau ūkininkauti ir tiksliau prognozuoti sektoriaus gyvybingumą ateityje. Tačiau ūkininkų ūkių pajamų struktūra dažnai tiriama remiantis ūkių apskaitos duomenų tinklo (ŪADT) metodika, kuri rodo ribotą ekonominio gyvybingumo vaizdą, nes kaupia duomenis tik apie pajamas už parduotą

žemės ūkio produkciją ir kitą ūkinę veiklą. Ši Europos Komisijos taikomos metodikos tyrimų krypties ribotumą pastebėję tyrėjai atliko išsamesnes studijas šeimos ūkio lygmeniu, tačiau dėl duomenų stokos tokie darbai apima tik pasirinktas šalis, todėl dažnai pasižymi mažesne tyrimo imtimi ir patikimumu (Hennessy, O'Brien et al., 2007; Fritzsich et al., 2010). Lietuvos ŪADT tyrimo duomenys leidžia papildomai matyti ūkininko pajamas iš ne žemės ūkio veiklos, t. y. galima atlikti išsamesnę ekonominio gyvybingumo analizę namų ūkio lygmeniu.

Žemės ūkio sektoriaus ekonominio gyvybingumo tendencijas rodo ūkio grynosios pridėtinės vertės (ŪGPV) arba jos dalies, tenkančios vienam sąlyginiam darbuotojui (A Framework..., 2001; EU..., 2010; Developments..., 2010; Agrosynergie, 2011), bei bendrojo ūkio pelno su subsidijomis (BŪPS) pokyčiai (Scott, Colman, 2008). Šie rodikliai leidžia matyti ūkininko ūkio gamybos išlaidų prigimtį, išsiaiškinti, kiek prie ūkio gyvybingumo užtikrinimo prisideda šeimos ištekliai (ŪGPV) ir iš išorės pritraukti ištekliai (BŪPS). Iš esmės einamųjų metų rodikliai rodo trumpalaikį ekonominį gyvybingumą, o jų tendencijų analizė suteikia naudingų įžvalgų dėl ūkio gyvybingumo ateityje. Neigiamas ŪGPV rodiklis reiškia, kad ūkio savininkas nesugeba padengti gamybinių išlaidų, todėl gali būti priimtas sprendimas nutraukti šią veiklą. BŪPS rodiklis rodo, ar padengiamos bendrosios gamybos išlaidos.

Europos Komisija apibrėžia ūkių gyvybingumą per ekonominę dimensiją ir sieja ją su galimybe generuoti pakankamai lėšų, reikalingų gamybai išsaugoti, pabrėžiant ilgalaikę ūkininko ūkio ekonominio gyvybingumo perspektyvą. Remiantis J. Zeddies (1991) ir M. Morehart (2000) siūlomais apibrėžimais, trumpalaikėje perspektyvoje gyvybingas ūkis generuoja pakankamai pajamų bendrosioms gamybos išlaidoms padengti, tačiau šis aspektas nesusijęs su adekvačiu atlyginimu už ūkininko ir jo ūkio narių darbą. Ilgalaikį gyvybingumą siūloma analizuoti pagal ekonominio pelno rodiklį siekiant įvertinti, ar ūkininkas gauna pakankamą atlyginimą už bendrąsias išlaidas ir neatlyginamų išteklių naudojimą žemės ūkyje, palyginti su kitais verslais (Zeddies, 1991; Developments..., 2010; EU..., 2010; Vrolijk et al., 2010; Agrosynergie, 2011). Nustatant negyvybingą ūkio būseną siūloma vadovautis neigiamu ekonominiu ūkio pelnu su subsidijomis (EŪPS), kuris siejamas

su ūkininko sprendimu perkelti savo išteklius į kitą šaką. Rodiklio tendencijos įvairių ūkininkavimo tipų ūkiuose arba sektoriuje rodo, kaip keičiasi pasirinktos ūkininkavimo veiklos patrauklumas, palyginti su kitomis verslo alternatyvomis. Ekonominio gyvybingumo tendencijos gali būti nustatomos tiriant ūkininko ūkio, ūkininkavimo tipo ūkių arba sektoriaus pajamų (arba įplaukų) ir ekonominių išlaidų struktūrą (Developments..., 2010; EU..., 2010).

Vertinant ekonominį gyvybingumą tyrėjai siūlo papildomai analizuoti finansinius rodiklius, kurie suteikia daugiau informacijos apie ūkininkų ūkių gyvybingumą. Pvz., J. Zeddies (1991), J. Scott ir R. Colman (2008), EU... (2010) siūlo nustatyti mokumo rodiklį, Agrosynergie (2011) bei J. Scott ir R. Colman (2008) – investicijų grąžos rodiklį, Agrosynergie (2011) – turto grąžos rodiklį ir pan. Finansinių rodiklių analizė leidžia atskleisti probleminius aspektus, kuriuos lemia ūkininkų ūkio išlaidų bei nuosavybės struktūros ypatumai. Šie rodikliai gali būti papildomai naudojami nustatant ūkininkų ūkių ekonominio gyvybingumo slenkstį pagal ekonominio dydžio klasę, nes jie leidžia matyti situaciją kompleksiskai ir įvertinti svarbiausius ekonominio gyvybingumo aspektus. Tyrimas neapima minėtų rodiklių analizės, nes 2010 ir 2004 m. ūkių ekonominio dydžio intervalai yra nepalyginami.

Apibendrinant galima teigti, kad tyrėjai išskiria trumpalaikio ir ilgalaikio ekonominio gyvybingumo sampratas. Trumpalaikis ekonominis gyvybingumas, savo ruožtu, nagrinėjamas pabrėžiant du esminius aspektus: šeimos išteklius ir iš išorės pritrauktus išteklius. Ilgalaikio gyvybingumo samprata siejama su veiklos ekonominiu patrauklumu, palyginti su kitomis alternatyvomis.

Esminis trumpalaikio ir ilgalaikio ekonominio gyvybingumo skirtumas pasireiškia išlaidomis. Remiantis mokslinės literatūros analize galima teigti, kad trumpalaikis gyvybingumas sietinas su ūkio galimybe padengti gamybinės arba bendrąsias išlaidas, o ilgalaikis – su ekonominėmis išlaidomis. Šis aspektas laikomas tyrimo atspirties tašku darant prielaidą, kad teigiama arba lygi nuliui rodiklio reikšmė rodo ūkininko ūkio gyvybingumą pagal pasirinktą analizę kriterijų. Pažymėtina, kad tas pats ūkis gali būti gyvybingas trumpalaikėje perspektyvoje, tačiau negyvybingas – ilgalaikėje.

Tyrimo metodika. Lietuvos ūkininkų ūkių ekonominio gyvybingumo pokyčio analizei buvo

parinkti 2004 ir 2010 m. Tai leidžia palyginti gyvybingumo situacijos pokytį po įstojimo į ES. Pokytis tiriamas analizuojant keturių ūkininkavimo tipų ūkininkų ūkius: javų ir rapsų, augalininkystės, pienininkystės ir augalininkystės-žolėdžių gyvulių. Žemės ūkio surašymo duomenimis, šių ūkininkavimo tipų ūkiai 2003 m. sudarė 56,5 %, o 2010 m. – 64,5 % šalies prekinį ūkininkų ūkių. 2004 m. tyrimas remiasi 1 028, 2010 m. – 1 039 respondentinių ūkininkų ūkių veiklos rezultatais.

Ūkininkų ūkių ekonominio gyvybingumo pokyčio analizei parinkti trys rodikliai – ŪGPV,

BŪPS ir EŪPS (1 lentelė), kurie atskleidžia svarbius trumpalaikio ir ilgalaikio ekonominio gyvybingumo aspektus bei įvertina ūkių galimybę padengti skirtingos prigimties išlaidas.

Kiekvieno respondentinio ūkininko ūkio ekonominis gyvybingumas buvo analizuojamas atsižvelgiant į visas ūkyje vykdomas veiklas. Pajamos ir bendrosios išlaidos įvertinamos remiantis ŪADT ūkių duomenimis. Išlaidos apskaičiuojamos remiantis šiomis prielaidomis:

1. Ūkininko ir jo ūkio narių neapmokėto darbo išlaidos apskaičiuojamos dauginant metines visų

1 lentelė. Tyrimo rodiklių struktūra

Table 1. Structure of research criteria

		Ūkio grynoji pridėtinė vertė (ŪGPV) <i>Farm net value added (FNVA)</i>	Bendras ūkio pelnas su subsidijomis (BŪPS) <i>Farm net income (FNI)</i>	Ekonominis ūkio pelnas su subsidijomis (EŪPS) <i>Economic profit (EP)</i>		
Pajamos <i>Revenue</i>	Bendroji produkcija / <i>Total output</i>		+	+	+	
	Gamybos subsidijos / <i>Subsidies</i>		+	+	+	
	Parama investicijoms <i>Subsidies on investments</i>			+	+	
	PVM atskaita / <i>VAT</i>		+	+	+	
Bendrosios išlaidos <i>Total inputs</i>	Gamybinės išlaidos <i>Intermediate consumption</i>	Specifinės išlaidos <i>Specific costs</i>	Sėklos, trąšos, augalų apsauga, pašarai, kt. <i>Seeds, fertilizers, crop protection, feedstuffs, etc.</i>	-	-	-
		Pridėtinės išlaidos <i>Farming overheads</i>	Mašinų ir pastatų priežiūra, energija, degalai, darbas pagal sutartį, kt. <i>Machinery and buildings, energy, contractual work, etc.</i>	-	-	-
	Mokesčiai (be PVM) <i>Taxes (not VAT)</i>		-	-	-	
	Nusidėvėjimas / <i>Depreciation</i>		-	-	-	
	Atlyginimai <i>Wages</i>			-	-	
	Kitos išlaidos <i>External factors</i>	Nuoma / <i>Rent</i>		-	-	
		Palūkanos <i>Interest paid</i>		-	-	
Ūkininko ir jo ūkio narių neapmokėtas darbas <i>Family labour cost</i>				-		
Nuosava žemė / <i>Own land cost</i>				-		
Nuosavas kapitalas <i>Own capital cost</i>				-		

+ apskaičiuojant rodiklį komponentas pridamas / *component is added*;

- apskaičiuojant rodiklį komponentas atimamas / *component is subtracted*.

Šaltinis: parengta pagal FADN (2012), Developments... (2010).

ūkiu narių darbo valandas iš vidutinio minimalaus valandinio atlyginimo žemės ūkyje. Metinės ūkininko ir ūkiu narių darbo valandos yra ūkininkų veiklos ataskaitose, minimalus valandinis atlyginimas – LAEI leidinyje (Žemės..., 2005; Ūkių..., 2011).

2. Ūkininko nuosavos žemės išlaidos nustatomos dauginant turimą nuosavą žemės ūkiu naudmenų plotą iš vidutinės metinės žemės nuomos kainos, pateiktos LAEI tyrime (Žemės..., 2005a) ir ŽŪIKVC (2011) informaciniame pranešime.

3. Nuosavo kapitalo išlaidos apskaičiuojamos dauginant ūkininko ūkiu kapitalo vertę be žemės (daugiamečiai sodiniai, miškas, gamybiniai pastatai, įrenginiai ir inventoriūs, mašininė įranga, augalininkystės atsargos ir gyvuliai, kvotos, kitas žemės ūkiu turtas) iš penkerių metų obligacijų, denominuotų litais, realios palūkanų normos svertinio vidurkio, pateikto 2007 ir 2011 m. Lietuvos Vyriausybės vertybinių popierių metinėse apžvalgose.

Siekiant įvertinti pajamų iš ne žemės ūkiu veiklos poveikį ūkininkų ūkių gyvybingumui, nustatant 1 lentelėje pateiktų rodiklių reikšmes pridėtos pajamos iš ne žemės ūkiu veiklos. Teigiama arba lygi nuliui rodiklio reikšmė rodo ūkininko ūkiu gyvybingumą pagal nagrinėjamą požymį.

Tyrimas vertina ūkininkų ūkių ekonominio gyvybingumo situaciją ir leidžia atskleisti jos pokytį pasirinktų ūkininkavimo tipų ūkiuose. Svarbu pažymėti, kad tyrimui naudota ŪADT metodika, t. y. pajamos skaičiuojamos pagal bendrosios produkcijos vertės rodiklį, kuris įvertina ekonominį gamybos potencialą, bet neatsižvelgia į ūkininkų galimybes parduoti savo produkciją.

Tyrimo ribotumą nusako ir tai, kad investicinė parama yra neatsiejiama nuo nusidėvėjimo. ŪADT sistemoje kaupiami duomenys neleidžia išskirti paramos nusidėvėjimo dalies. Gyvybingumo rodikliai buvo papildomai apskaičiuoti ir be investicinės paramos. Rezultatai atskleidė, kad 2004 m. investicinės paramos eliminavimas beveik nekeičia gyvybingų ūkių dalies, o 2010 m. išaugo investicinės paramos intensyvumas, todėl pastebimas nedidelis gyvybingų ūkių dalies mažėjimas.

Ūkininkų ūkių ekonominio gyvybingumo pokytis analizuojamas tiesiogiai interpretuojant gautus rezultatus ir taikant svorio koeficientų metodą (Minashkin et al., 2003). Svorio koeficientas remiasi „laisvos ekspansijos“ principu, t. y. respondentinam ūkiui nustatytas svoris ekstrapolijuojamas visai grupei. Respondentinio ūkininko ūkiu

svoris nustatomas atsižvelgiant į 2003 ir 2010 m. Lietuvos žemės ūkiu surašymo duomenis nustatant santykį tarp respondentinių ir visų ūkių, kurie patenka į tiriamų metų pasirinkto ūkininkavimo tipo ekonominio dydžio grupę. Svorio koeficientai leidžia įvertinti tiriamo ūkininko ūkiu rezultato įtaką nagrinėjamo ūkininkavimo tipo ūkininkų ūkių visumai atsižvelgiant į ūkiu ekonominį dydį.

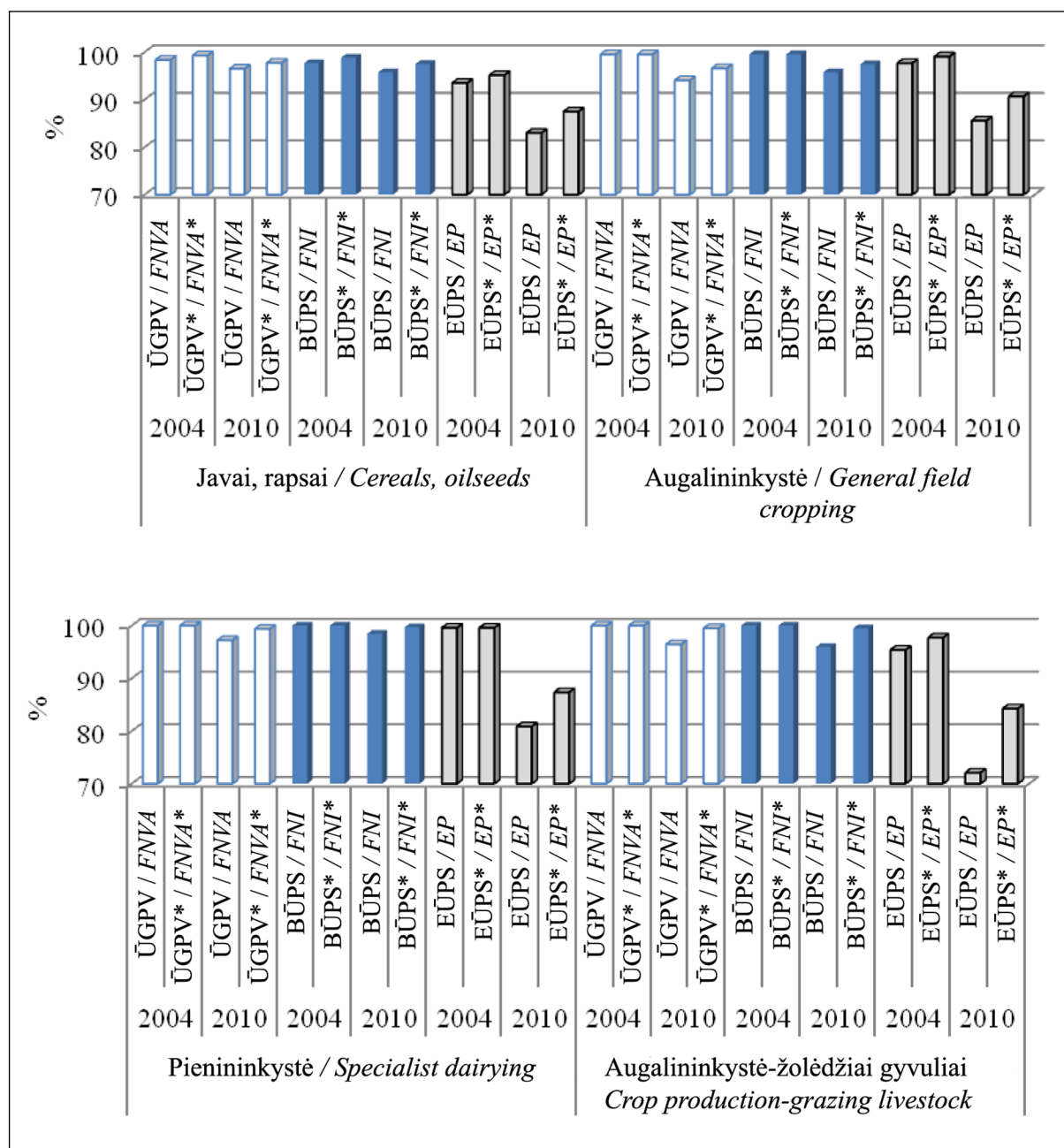
2004 ir 2010 m. rezultatai negali būti tiesiogiai lyginami tarpusavyje pagal gyvybingų ūkių dalį, kuri tenka pasirinktiems ūkiu ekonominio dydžio intervalams, nes minėtais metais buvo taikoma skirtinga ekonominio dydžio skaičiavimo metodika. Grafikuose pateiktas gyvybingų ūkių procentas, įvertintas atsižvelgiant į tiriamų metų ūkininkų ūkių struktūrą, ir rodo problemos mastą, todėl nagrinėjamų metų negyvybingų ūkių procentinė dalis nuo visų ūkininkavimo tipo ūkių yra palyginama.

TYRIMŲ REZULTATAI IR JŲ APTARIMAS

Analizuotų ūkininkavimo tipų ūkininkų ūkių ekonominio gyvybingumo situacija pablogėjo (1 pav.). 2010 m., palyginti su 2004-aisiais, didesnė dalis respondentinių ūkininkų ūkių turėjo neigiamą ŪGPV rodiklį, t. y. daugiau ūkių nesugebėjo padengti savo gamybinių išlaidų. Labiausiai daugėjo negyvybingų augalininkystės ūkininkų ūkių (5,5 %), o mažiausiai – javų ir rapsų (1,9 %). Pajamos iš ne žemės ūkiu veiklos dažnai leido padengti ūkininko ūkiu nuostolius ir gerokai sumažino negyvybingų ūkių skaičių, reikšmingai pagerėjo trumpalaikio ir ilgalaikio gyvybingumo situacija pienininkystės ir augalininkystės-žolėdžių gyvulių ūkininkų ūkiuose.

BŪPS rodiklio pokytis yra panašus, tačiau dėl paramos investicijoms ir skirtingos išlaidų struktūros neigiamą rodiklį turėjo mažiau respondentinių ūkių. Labiausiai daugėjo negyvybingų augalininkystės-žolėdžių gyvulių ūkių (4,1 %), mažiausiai – pienininkystės ūkių (1,5 %). Pajamos iš ne žemės ūkiu veiklos itin pagerino situaciją, nes didžiausias negyvybingų ūkių augimas sudarė tik 2,1 % (augalininkystės ūkiai).

EŪPS rodiklis rodo reikšmingą ekonominio gyvybingumo pokytį. Atsiskleidė nagrinėjamų ūkininkavimo tipų ūkių ekonominio patrauklumo mažėjimas, nes ūkininkai negavo pakankamo atlyginimo už bendrąsias išlaidas ir neatlyginamų išteklių naudojimą. 2010 m., palyginti su



* apskaičiuojant rodiklį pridedamos ne žemės ūkio veiklos pajamos / the criteria include non-farm income.

1 pav. Gyvybingi ūkiai pagal ūkininkavimo tipus, 2004 ir 2010 m.

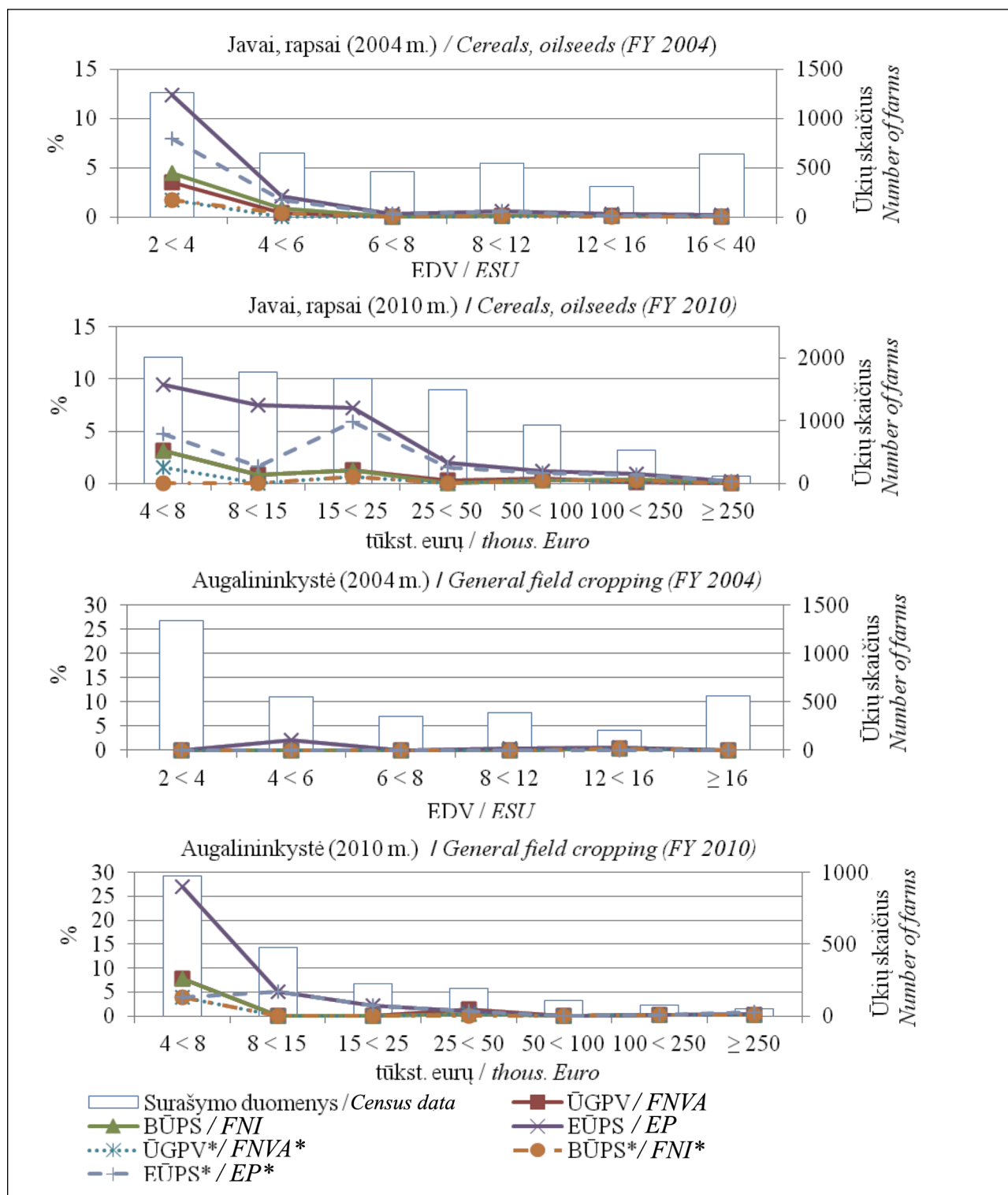
Fig. 1. Viable family farms by type of farming in 2004 and 2010

2004-aisiais, išaugo vidutinis valandinis atlyginimas už darbą žemės ūkyje bei žemės nuomos kaina, todėl atotrūkis tarp gyvybingų ūkininkų ūkių skaičiaus pagal BŪPS ir EŪPS rodiklius labai padidėjo. Mažiausias gyvybingų ūkininkų ūkių dalies sumažėjimas buvo javų ir rapsų ūkiuose (10,5 %), didžiausias – augalininkystės-žolėdžių gyvulių ūkiuose (23,3 %). Pajamos iš ne žemės ūkio veiklos reikšmingai sumažino negyvybingų ūkininkų

ūkių dalį: svyravimo diapazonas sumažėjo nuo 7,6 % (javų, rapsų ūkiuose) ir iki 13,4 % (augalininkystės-žolėdžių gyvulių ūkiuose).

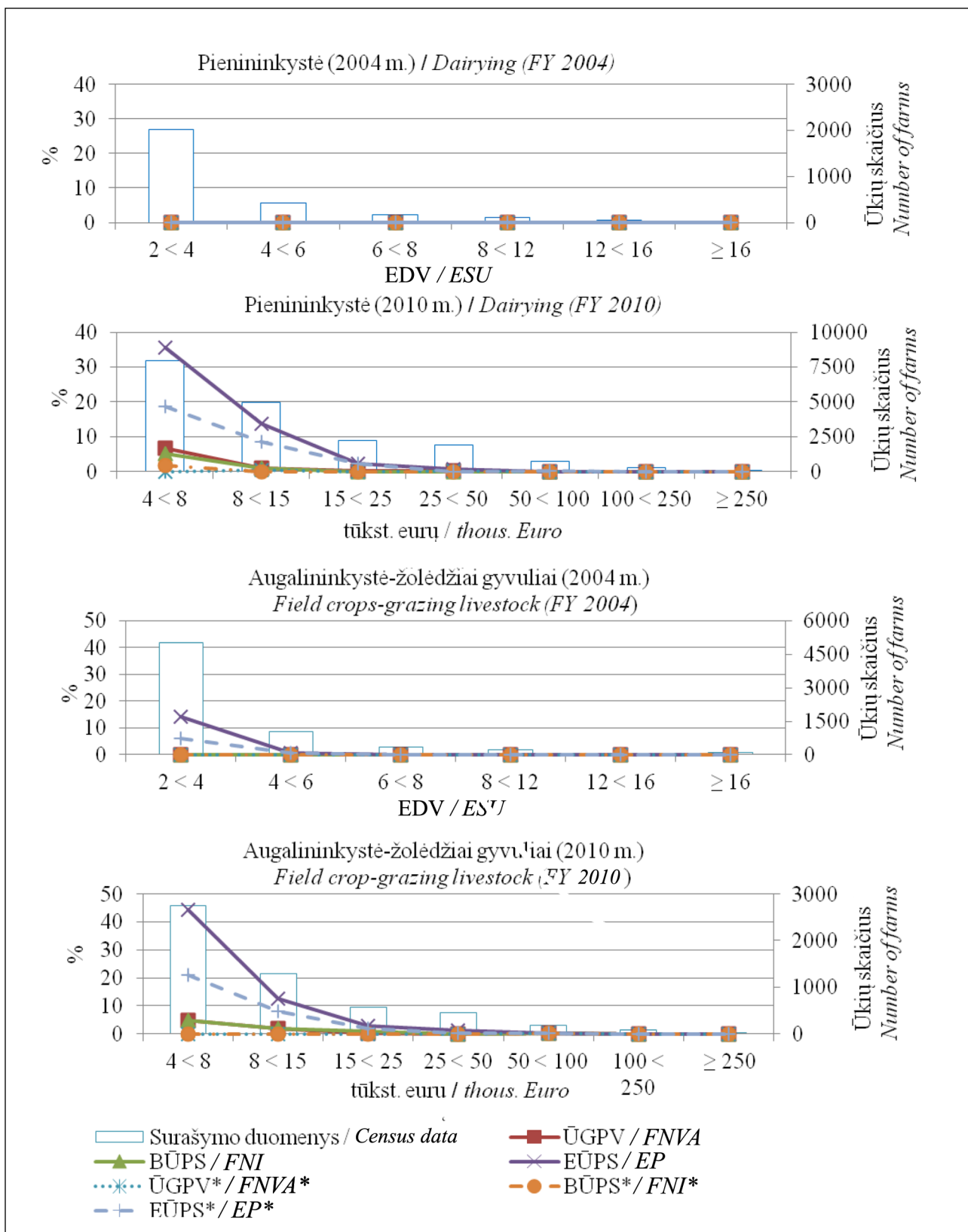
Tiesiogiai interpretuojant respondentinių ūkių tyrimo rezultatus negalima vienareikšmiškai teigti, kad nagrinėjamų ūkininkavimo tipų ūkininkų ūkiuose ekonominio gyvybingumo situacija pablogėjo, nes respondentiniai ūkiai atstovauja įvairioms ekonominio dydžio klasėms ir jų įtaka

nagrinėjamo ūkininkavimo tipo ūkininkų ūkių visumai yra skirtinga. Tiriama ūkininkavimo tipo ekonomiškai negyvybingų ūkininkų ūkių pokytį galima įvertinti taikant svorio koeficientus (2 ir 3 pav.). Grafikai rodo, kokį procentą nuo visų nagrinėjamo ūkininkavimo tipo ūkių sudaro



* apskaičiuojant rodiklį pridedamos ne žemės ūkio veiklos pajamos / the criteria include non-farm income.

2 pav. Negyvybingų javų, rapsų ir augalininkystės ūkininkų ūkių pokytis (rezultatai su svorio koeficientais)
Fig. 2. Change of non-viable cereals, oilseeds and general field cropping family farms (weighted results)



* apskaičiuojant rodiklį pridedamos ne žemės ūkio veiklos pajamos / the criteria include non-farm income.

3 pav. Negyvybingų pienininkystės ir augalininkystės-žolėdžių gyvulių ūkininkų ūkių pokytis (rezultatai su svorio koeficientais)

Fig. 3. Change of non-viable dairying and field crops-grazing livestock family farms (weighted results)

negyvybingi ūkiai pasirinktame ekonominio dydžio intervale. Visų intervalų suminė reikšmė pagal pasirinktą kriterijų rodo negyvybingų ūkių procentą visam ūkininkavimo tipui.

Lyginant ūkininkų ūkių rodiklių pokytį pritaikius svorio koeficientus, galima teigti, kad nedaug keitėsi tik negyvybingų javų ir rapsų ūkių dalis (neigiamą ŪGPV rodiklį turinčių respondentų dalis padidėjo 1,9 %, neigiamą BŪPS – 0,4 %, neigiamą EŪPS – 12,5 %). Situacija labiau pasikeitė augalininkystės ir pienininkystės ūkiuose.

Vertinant situaciją pagal trumpalaikio gyvybingumo rodiklių kriterijus, daugiausia sumažėjo augalininkystės ūkių gyvybingumas (neigiamą ŪGPV rodiklį turinčių ūkių dalis padidėjo 9,2 %, neigiamą BŪPS – 8,19 %). Didžiausias negyvybingų ūkių pokytis pagal EŪPS rodiklį įvyko pienininkystės sektoriuje (net 52,5 % punkto).

Pajamos iš ne žemės ūkio veiklos 2010 m. pienininkystės ir augalininkystės-žolėdžių gyvulių ūkiuose sumažino negyvybingų ūkių dalį pagal ŪGPV* ir BŪPS* rodiklius beveik iki 1 %. Augalininkystės ūkiuose situacija buvo blogiausia – negyvybingi ūkiai 2010 m. sudarė apie 4 % visų nagrinėjamo tipo ūkių. Pajamų iš ne žemės ūkio veiklos svarbą ūkininkų ūkių ekonominiam gyvybingumui aiškiai rodo EŪPS rodiklis, nes 2010 m. be pajamų iš ne žemės ūkio veiklos negyvybingų ūkininkų ūkių dalis buvo 1,8–2,8 karto didesnė.

Ūkininkų ūkių veiklos rezultatų analizė rodo, kad gyvybingų ūkių skaičius didėja jiems stambėjant. Kita įdomi tendencija – ūkiui stambėjant pajamų iš ne žemės ūkio veiklos vaidmuo ekonominiam ūkio gyvybingumui mažėja. 2010 m. didžiausia negyvybingų ūkių dalis pateko į ekonominio dydžio intervalus, kur ūkininkai turi santykinai nedideles pajamas iš žemės ūkio ir kitos ūkinės veiklos, o iš 2 ir 3 pav. aiškiai matyti, kad didžiausias skirtumas tarp EŪPS ir EŪPS* rodiklių, nulemtas pajamų iš ne žemės ūkio veiklos, buvo kaip tik šiuose intervaluose. Vadinasi, norint išsaugoti gyvybingą žemės ūkį, svarbus kompleksinis požiūris į Lietuvos kaimiškųjų vietovių plėtrą, nes mažų ūkių gyvybingumas priklauso ne tik nuo žemės ūkio politikos, bet ir kitų politikos sričių priemonių įgyvendinimo sėkmės.

ŪGPV, BŪPS ir EŪPS rodiklių trajektorijas lemia ūkininkų ūkių išlaidų ir nuosavybės struktūra (detaliau ištirti situaciją pagal ekonominio dydžio klases galima analizuojant finansinius rodiklius).

2010 m. ūkininkų ūkių gyvybingumo tendencijų palyginimas įvairiuose ūkininkavimo tipų ūkiuose leidžia teigti, kad ekonominis gyvybingumas priklauso nuo ūkininkavimo tipo, todėl nustatant gyvybingumo slenksčius turėtų būti atsižvelgta į įvairių ūkininkavimo tipų specifiką.

IŠVADOS

Skirtingas gyvybingumo sampratos traktavimas žemės ūkyje paskatino tyrėjus vertinti ekonominį gyvybingumą remiantis įvairiais kriterijais: pajamų (įplaukų) ir išlaidų struktūros pokyčiu, pajamų (įplaukų) ir išlaidų santykiu, ūkio grynąja pridėtinne verte, pelno ir pelningumo bei finansinio stabilumo rodikliais ir kt. Tyrimas atskleidė, kad mokslininkai dažniausiai pasirenka tyrimo kryptis, kurios analizuoja ekonominį gyvybingumą išskiriant trumpalaikio ir ilgalaikio reiškinio aspektus, ūkininko ūkio ir jo narių bei namų ūkio pajamų įtaką. Tyrimui parinkti rodikliai leidžia įvertinti trumpalaikio ir ilgalaikio ekonominio gyvybingumo situaciją ūkininko ūkyje atsižvelgiant į pajamų iš ne žemės ūkio veiklos poveikį gyvybingumui.

Remiantis pasirinktų ūkininkavimo tipų ūkininkų ūkių veiklos rodiklių lyginamąja analize galima teigti, kad Lietuvos ūkininkų ūkių ekonominis gyvybingumas sumažėjo, o ūkininkavimas tampa vis mažiau patraukliu verslu.

Pasirinkti analizei rodikliai parodė nevienodas pasiskirstymo pagal ekonominio dydžio klases tendencijas įvairaus ūkininkavimo tipo ūkininkų ūkiuose, todėl nustatant pažeidžiamiausių ūkių ekonominio dydžio ribą siūloma atsižvelgti į ūkininkavimo tipo specifiką. Tyrimas atskleidė, kad 2010 m. didžiausia negyvybingų ūkių dalis pateko į intervalą iki 15–25 tūkst. eurų.

Ūkininkų ūkių ekonominio gyvybingumo tendencijų analizė (darant prielaidą, kad ūkis yra gyvybingas, jei nuostolius padengia pajamos ne iš žemės ūkio veiklos) parodė, kad šios pajamų dalies svarba ūkininko ūkio gyvybingumui mažėja, kai ūkio dydis auga. Mažų ūkininkų ūkių gyvybingumui pajamos iš ne žemės ūkio veiklos yra ypač reikšmingos, todėl siekiant išsaugoti šių ūkių gyvybingumą siūloma remtis kompleksiniu požiūriu ir derinti žemės ūkio ir kitų politikos sričių priemones.

LITERATŪRA

1. Agrosynergie. 2011. *Evaluation of Income Effects of Direct Support*. Brussels: EEIG Agrosynergie. 261 p.
2. Aubin J.-P. 1991. *Viability Theory*. New York: Birkhäuser Boston. 543 p.
3. Aubin J.-P., Bayen A. M., Saint-Pierre P. 2011. *Viability Theory: New Directions*. 2nd edition. Springer-Verlag Berlin Heidelberg. 830 p.
4. *A Framework for Indicators for the Economic and Social Dimensions of Sustainable Agriculture and Rural Development*. 2001. European Commission. 39 p. [žiūrėta 2012-06-10]. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/agriculture/publi/reports/sustain/index_en.pdf
5. Baumgärtner S., Quaas M. F. 2009. Ecological-economic viability as a criterion of strong sustainability under uncertainty. *Ecological Economics*. No. 68(7). P. 2008–2020.
6. Bossel H. 2001. Assessing viability and sustainability: a systems-based approach for deriving comprehensive indicator sets. *Conservation Ecology*. No. 5(2). P. 1–12.
7. CAST. 1988. *Long-Term Viability of U. S. Agriculture: Report No. 114*. Columbus: The Ohio State University. 48 p.
8. Connolly L. 2009. Changing Structure and Production Patterns of Irish Agriculture – Trends and Prospects. *17th International Farm Management Congress: Congress Proceedings*. Illinois: Illinois State University. Vol. 1. P. 487–502.
9. Dillon E., Hennessy T., Hynes S., et al. 2009. *Assessing the Sustainability of Irish Agriculture*. P. 1–37 [žiūrėta 2012-05-18]. Prieiga per internetą: <http://www.agresearch.teagasc.ie/lerc/downloads/workingpapers/08WPPE09.pdf>
10. *Developments in the Income Situation of the EU Agricultural Sector*. 2010. Brussels: European Union. 79 p.
11. *EU Economics Overview: FADN 2007*. 2010. Brussels: European Union. 59 p.
12. FADN. 2012. *Annex: Standard Results Indicators*. [žiūrėta 2012-05-18]. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/agriculture/rca/annex003_en.cfm
13. Foltz J. D. 2004. Entry, exit, and farm size: assessing an experiment in dairy price policy. *American Journal of Agricultural Economics*. No. 86(3). P. 594–604.
14. Fritsch J., Wegener S., Buchenrieder G., et al. 2010. *Economic Prospect for Semi-Subsistence Farm Households in EU New Member States*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 326 p.
15. Glauben T., Tietje H., Weiss C. 2006. Agriculture on the move: Exploring regional differences in farm exit rates in Western Germany. *Jahrbuch für Regionalwissenschaft*. Vol. 26. P. 103–118.
16. Hennessy T., O'Brien M., et al. 2007. *An Examination of the Contribution of Off-Farm Income to the Viability and Sustainability of Farm Households and the Productivity of Farm Businesses*. 230 p. [žiūrėta 2012-06-10]. Prieiga per internetą: <http://www.teagasc.ie/research/reports/ruraldevelopment/5490/eopr-5490.pdf>
17. Huck P. 2007. Viability Theory and Soil Development. *47th Annual Conference, German Association of Agricultural Economists: Conference Paper*. Weihenstephan: GEWISOLA. P. 1–11. [žiūrėta 2012-06-10]. Prieiga per internetą: <http://ageconsearch.umn.edu/handle/7582>
18. Minashkin V. G., Gusynin A. B., Sadovnikova N. A., et al. 2003. *Kurs lektsiyo teorii statistiki*. Moskva: MMIEIFP. 189 s.
19. Morehart M. 2000. *A Fair Income for Farmers? Agricultural Outlook, AGO-271*. P. 22–26 [žiūrėta 2012-05-18]. Prieiga per internetą: <http://www.ers.usda.gov/publications/agoutlook/may2000/ao271i.pdf>
20. Savickienė J., Slavickienė A. 2012. Ūkių ekonominių gyvybingumą lemiančių veiksnių vertinimas Lietuvos ūkininkų ūkių pavyzdžiu. *Žemės ūkio mokslai*. Nr. 19(1). P. 53–67.
21. Scott J. 2005. *Farm and Community Viability*. NS: GPI Atlantic. 116 p.
22. Scott J. 2008. *Nova Scotia GPI Soils and Agriculture Accounts: Part 2: Resource Capacity and Use. Section 3: Land Capacity. Measuring Sustainable Development Application of the Genuine Progress Index to Nova Scotia*. NS: GPI Atlantic. 22 p.
23. Scott J., Colman R. 2008a. *The GPI Soils and Agriculture Accounts: Towards a Healthy Farm and Food System: Indicators of Genuine Progress*. NS: GPI Atlantic. 280 p.
24. Scott J., Colman R. 2008. *The GPI Soils and Agriculture Accounts: Economic Viability of Farms and Farm Communities in Nova Scotia and Prince Edward Island – an Update*. NS: GPI Atlantic. 87 p.
25. *Ūkių veiklos rezultatai (ŪADT tyrimo duomenys) 2010*. 2011. Vilnius: LAEI. 108 p.
26. Vrolijk H. C. J., de Bont C. J. A. M., Blokland P. W., et al. 2010. *Farm Viability in the European Union*. Hague: LEI. 67 p.
27. Zeddies J. 1991. *Viability of Farms*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. 62 p.
28. ŽŪIKVC. 2011. *Žemės ūkio paskirties žemės nuomos kainos 2010 m.* [žiūrėta 2012-07-05]. Prieiga per internetą: <https://www.vic.lt/?mid=151&id=5979>
29. *Žemės ūkio paskirties žemės rinkos pokyčių tyrimas*. 2005a. Vilnius: LAEI. 66 p.
30. *Žemės ūkio respondentinių imonių duomenys 2004*. 2005. Vilnius: LAEI. 106 p.

Nelė Jurkėnaitė

COMPARATIVE ANALYSIS OF LITHUANIAN FAMILY FARMS' ECONOMIC VIABILITY

S u m m a r y

This study contributes to research of family farms' viability covering an important aspect of economic viability. The aim of the paper is to analyze economic viability change of the Lithuanian family farms specialized in cereals and oilseeds, general field cropping, dairying and field crops-grazing live-stock. The analysis of scientific literature, context analysis, the synthesis of scientists' standpoints and interpretations let us to identify main directions and limitations of performed research, and set criteria for the analysis of short-term and long-term economic viability change. Economic viability of the Lithuanian family farms is evaluated and compared on the basis of operating performance in 2004 and 2010. The research results show the decline of family farms' economic viability. There is a slight growth of non-viable family farms unable to cover farming overheads and total input. However, the long run economic attractiveness of farming activity for family farms reduced significantly. The performed analysis underlines the importance of non-farm income for small family farms' survival. Research results show that economic viability of the Lithuanian family farms depends on the type of farming.

Key words: agriculture, family farms, viability